372.015
П77

16311-

Український державний педагогічний університет
ім. М.П.Драгоманова

На правах рукопису

Приходько Юлія Олексіївна

ГЕНЕЗИС ПРОВІДНИХ СТАВЛЕНЬ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЯК ОСНОВА ЇЇ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ

19.00.07 - педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

БІБЛІОТЕКА
ДПУ ім. М. П. Драгоманова

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова
100313704

Київ - 1997

ID 983.401+10983.7

Дисертація є рукопис.

Робота виконана на кафедрі психології і педагогіки Українського державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова.

Науковий консультант - дійсний член АПН України, доктор педагогічних наук, професор
Киричук Олександр Васильович.

Офіційні опоненти - член-кор. АПН України, доктор психологічних наук, професор
Бех Іван Дмитрович;
доктор психологічних наук, професор
Семиченко Валентина Анатоліївна;
доктор психологічних наук, професор
Боришевський Мирослав Йосипович.

Провідна установа - Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К.Д.Ушинського.

Захист відбудеться "-----" березня 1997 р. о 14 год.30 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.01.33.07 в Українському державному педагогічному університеті ім. М.П.Драгоманова за адресою: 252030, м.Київ, вул Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Українського державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова

Автореферат розісланий "-----" лютого 1997 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради
доктор психологічних наук, професор Чепелєва Н.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Формування гуманістично спрямованої, духовно багатої та соціально активної особистості зумовлюється багатьма психолого-педагогічними та соціальними чинниками, серед яких вагоме місце посідає система ставлень людини до навколишнього світу. Вихованість особистості насамперед проявляється у її ставленні до інших людей, до своїх обов"язків, до праці та її результатів, до себе самої. Наявність у підростаючої особистості морального ставлення до навколишнього світу, в основі якого лежать загальнолюдські цінності, є головною умовою її гармонійного і всебічного розвитку. Тому пошуки найбільш ефективних шляхів його формування є одним з найважливіших завдань психологічної науки та педагогічної практики.

В сучасній психологічній науці загальноприйнятою є теза про те, що категорія "ставлення" є найбільш змістовною для визначення конкретної особистості. За словами С.Л.Рубінштейна, сама особистість і є відносно стійкою системою характерних для неї ставлень. Становлення особистості є розвитком її нових ставлень до навколишнього світу, а міра їх сформованості і визначеності є мірою зрілості особистості. Систему ставлень до навколишнього прийнято вважати ядром особистості.

Значущість вивчення проблеми психологічних ставлень зумовлюється тим, що ставлення людини завжди визначають її зовнішню соціальну активність, її життєву позицію, оскільки психологія у поняття "ставлення" вкладає не стільки об"єктивний зв"язок людини з своїм оточенням, скільки насамперед її суб"єктивну позицію в цьому оточенні. Дана проблема становить великий інтерес для психологічної науки, оскільки її розробка створює підгрунтя для якісно нового кроку у розвитку теорії психології та забезпечує її більш активну участь у формуванні особистості. Не випадково вона привертала увагу відомих вчених-психологів (Б.Г.Ананьєва, В.М.Бехтєрєва, Л.І.Божович, О.В.За-

порожця, Л.Кольберга, О.Ф.Лазурського, О.М.Леонтьєва, В.М.М"ясіщева, К.Р.Роджерса, С.Л.Рубінштейна, Д.М.Узнадзе, В.Франкла, Е.Фромма та ін.). Їхні праці зробили вагомий внесок у розробку основних теоретичних положень проблеми ставлень особистості. В наш час її теоретичні та різні прикладні аспекти певною мірою розкриваються в працях К.О.Абульханової-Славської, Ш.О.Амонашвілі, І.Д.Беха, О.О.Бодальова, М.Й.Боришевського, О.В.Киричука, Я.Л.Коломінського, О.Л.Кононко, В.К.Котирло, О.І.Кульчицької, С.Д.Максименка, М.М. Обозова, О.П.Рудницької, В.А.Семиченко, О.В.Скрипченка, О.Б.Старовойтенко, Т.М.Титаренко, С.П.Тищенко та ін. вчених. Проте й сьогодні в психології ще не склалась струнка теорія цієї важливої проблеми; вона особливо недостатньо розроблена в експериментальному плані.

Ставлення людини - продукт її індивідуального розвитку. Система ставлень людини закладається в дошкільному віці, який прийнято вважати періодом початкового становлення особистості, зокрема, формування особистісних механізмів поведінки (Л.І.Божович, Л.С.Виготський, О.В.Запорожець, Г.С.Костюк, О.М.Леонтьєв, Д.Б.Ельконін). Ставлення виступають необхідним атрибутом життєдіяльності дитини і водночас важливим чинником її особистісного розвитку, а тому їх вивчення на даному етапі онтогенезу є особливо важливим.

Ставлення має складний психологічний зміст, воно включає емоційний, когнітивний та поведінковий компоненти.. Якщо роль двох останніх компонентів у структурі ставлення певною мірою з"ясована, то про емоційний цього сказати не можна. Адже його вивчення прямо пов"язане з вивченням проблеми емоцій, котра залишається найменш розробленою в психології, хоча в останні два десятиріччя тут з"явились позитивні зрушення завдяки дослідженням Г.М.Бреслава, В.К.ВІлюнаса, Б.І.Додонова, О.В.Запорожця, К.Ізарда, В.К.Котирло, О.І.Кульчицької, О.М.Леонтьєва, Я.З.Неверович, К.Обуховського, О.В.Овчинникової, Я.Рейковського, Т.М.Титаренко, П.В.Симонова, О.Я.Чебикіна, Г.Ш.Шингарова та ін. Вивчення ролі та значення емоційного компоненту є

особливо важливим, оскільки в структурі ставлення він є провідним. Важливим є з"ясування взаємозв"язку між окремими компонентами ставлення.

Ставлення особистості до всіх сфер навколишньої дійсності завжди опосередковується її ставленням до інших людей. Це положення, судячи з аналізу психологічної літератури, ще не стало предметом експериментального вивчення і не знайшло свого підтвердження стосовно будь-якого віку досліджуваних. Без таких знань неможливо ефективно здійснювати психолого-педагогічне керування процесом формування ставлень як дорослої людини, так і дитини дошкільного віку.

Не менш важливим є з"ясування питання статевих відмінностей у різних за змістом ставленнях дітей. Адже в старшому дошкільному віці в основному завершується статева ідентифікація і це, безумовно, позначається на особистісному розвитку дитини, зокрема, формуванні її ставлень. На сьогодні в психології відсутні експериментальні роботи, які розкривали б особливості розвитку ставлень у дітей різної статі, що негативно позначається на організації виховного процесу.

Виходячи з актуальності зазначеної проблеми, недостатньої її розробленості у сучасній психологічній науці як у теоретичному, так і в експериментальному планах та її важливості для вирішення цілої низки питань педагогічної практики, зокрема, пов"язаних з моральним розвитком особистості, нами і було обрано тему дисертаційного дослідження "Генезис провідних ставлень дитини дошкільного віку як основа її особистісного розвитку". Вивчались, зокрема, ставлення дітей різних вікових груп до ровесників і трудової діяльності. Ми виходили з того, що "можливості конкретно-психологічного дослідження розвитку ставлень неминуче обмежені. Тому методологічно обгрунтованою є спрямованість дослідження на одне або декілька взаємопов"язаних ставлень особистості" (1; 28)

---

1. Старовойтенко Е.Б. Жизненные отношения личности.- К., 1992.-216 с

Дослідження саме цих ставлень зумовлене тим, що вони, на думку провідних вчених (Б.Г. Ананьєв, Г.С.Костюк, О.М.Леонтьєв, В.М. М"ясіщев, С.Л.Рубінштейн), є системоутворюючими і провідними в особистості. В них проявляються її сутнісні якості, які пояснюють особливості її поведінки в цілому та окремих вчинків зокрема. Можна думати, що це стосується не лише дорослого, але і дитини дошкільного віку, що і з"ясовувалось даним дослідженням..

О б " є к т д о с л і д ж е н н я - особистісний розвиток дитини дошкільного віку.

П р е д м е т д о с л і д ж е н н я - ставлення дитини: їх вікові та статеві особливості.

М е т а д о с л і д ж е н н я - теоретичний аналіз та експериментальне вивчення психологічних ставлень дитини, їх вікових та статевих особливостей; обгрунтування та розробка психологічної схеми формування у дитини моральних ставлень як визначальних чинників її особистісного розвитку.

Відповідно до об"єкта та предмета дослідження були сформульовані г і п о т е з и, що полягали у таких припущеннях:

- характер ставлення дитини дошкільного віку до інших людей, зокрема, ровесників, зумовлюється рівнем розвитку у неї соціальних емоцій (співпереживання, співчуття);
- активізація емоційного компоненту в структурі ставлення підвищує ефективність формування моральних взаємин дітей;
- ставлення дитини до трудової діяльності опосередковується її ставленням до партнера, завдяки цьому у неї можна формувати позитивне ставлення до малопривабливої праці за умови її спільного виконання з емоційно значущим для неї ровесником;
- підвищенню значущості соціальних мотивів в структурі мотивації сприяє розвиток у дитини здатності до емоційної антиципації наслідків її поведінки для оточуючих людей.

- в основі вибірковості взаємин дітей лежить потреба в емоційному спілкуванні, котра згодом трансформується у певну мотиваційну систему;
- статеві відмінності у ставленнях виступають у неоднаковій активності їх проявів, різній емоційній забарвленості, стійкості і особливостях ставлення до ровесників хлопчиків та дівчаток.

Завдання дослідження:

-Розробити теоретико-експериментальні підходи до вивчення проблеми психологічних ставлень особистості.

-Розкрити вікову динаміку та статеві особливості різних за змістом ставлень дітей-дошкільників.

-З"ясувати роль та особливості прояву емоційного компоненту ставлень дітей і його зв"язку з когнітивним компонентом.

-Вивчити особливості опосередкування ставлення дитини до трудової діяльності її ставленням до ровесника.

-Розкрити вплив різних за соціальною спрямованістю мотивів спільної діяльності дітей на характер їхніх взаємин.

-Запропонувати систему засобів керування процесом розвитку моральних ставлень дитини дошкільного віку.

Концепція дослідження. Сучасний етап розвитку вікової та педагогічної психології характеризується баченням рушійних сил розвитку особистості не стільки в рамках причиново-наслідкового детермінізму, скільки в рамках детермінізму цільового. Це означає пріоритет цілісно-системного підходу до процесу розвитку та формування особистості. А відтак, це спричиняє необхідність віднайдення вихідних системоутворювальних одиниць, котрі визначають основний напрямок у дослідженнях проблеми особистості. Однією з них є психологічне ставлення, яке концентрує в собі єдність емоційного, когнітивного та поведінкового компонентів.

Ставлення є суб"єктивним, заснованим на індивідуальному досвіді вибірковим зв"язком людини зі значущими для неї сторонами дійсності. Вони спрямовують поведінку та діяльність людини, залучаючи у цей

процес такі утворення особистості як потреби, мотиви, ціннісні орієнтації, емоції, знання, увагу, інтереси тощо. Ставлення виступають як цілісна форма синтезу даних психічних явищ, тобто системним утворенням особистості. Вони - продукт індивідуального розвитку людини. Їх формування відбувається разом з формуванням її психічного відображення, а тому їх вивчення на ранніх етапах онтогенезу становить особливий інтерес як для психологічної науки, так і для педагогічної практики. На ранніх стадіях психічного розвитку ставлення, котрі формуються, виражаються в емоційних реакціях дитини і лише поступово стають все більш усвідомленими і осмисленими, тобто інтелектуалізованими, хоча і не втрачають при цьому своєї емоційної забарвленості.

Розвиток ставлень дитини, як і інших психічних утворень, залежить від умов та характеру її діяльності, у якій вони не лише проявляються, але і формуються. Цей процес тісно пов"язаний з особистісним розвитком дитини. Іншими словами - розвиток ставлень дитини є проекцією її особистісного розвитку. Зокрема, ставлення дитини виступають важливим показником її моральної вихованості. Моральні ставлення продукуються позитивною емоційною спрямованістю дитини на іншу людину - партнера по взаємодії, у ролі якого у старшому дошкільному віці найчастіше виступає ровесник. Взаємодія в системі "дитина-дитина" на етапі старшого дошкільного віку є визначальною і справляє вирішальний вплив на формування якостей особистості, які виявляються у ставленні до людей: товариськість, чуйність, уважність, доброзичливість, толерантність, чемність тощо. В зв"язку з цим очевидною є необхідність пошуку якісно нових підходів щодо організації взаємодії дітей, котра спричиняла б до вияву ними цих якостей у ставленні одне до одного та інших людей. Активізації проявів гуманного ставлення до ровесника сприяє посилення у його структурі емоційного компоненту, зокрема, максимальна об"єктивація для дитини стану іншого та способів емоційного і практичного сприяння йому, а також соціальна мотивація спільної діяльності. Позитивна емоційна спрямова-

ність дитини на співучасника діяльності є початковим етапом формування у неї гуманістичної спрямованості на широкий загал людей. Ставлення дитини дошкільного віку до всіх інших сфер навколишньої дійсності завжди опосередковується її ставленням до інших людей - ровесників та дорослих.

Уже на етапі молодшого дошкільного віку має місце вибірковість у ставленні дитини до окремих ровесників. В основі цього ставлення лежить потреба в емоційному спілкуванні, головною спонукою якого виступають особистісні мотиви. Вибіркові взаємини можуть існувати незалежно від включеності дітей у ігрову, трудову та інші види діяльності, грунтом для їх перебігу може виступати лише мовне спілкування Вони можуть певною мірою коригуватись, хоча цей процес, на відміну від коригування інших видів взаємин, вимагає індивідуальної роботи з кожною дитиною у поєднанні з груповою.

Існують чітко виражені статеві відмінності у різних за своєю предметною спрямованістю ставленнях дітей-дошкільників, котрі проявляються у неоднаковій їх емоційній забарвленості та усталеності у дівчаток і хлопчиків. Знання статевих відмінностей необхідні педагогові, зокрема, для здійснення корекції розвитку ставлень дітей, правильної організації виховного процесу і підвищення його ефективності в цілому. Отже, центральною ідеєю концепції дослідження є розвиток особистісних якостей дитини дошкільного віку в системі її ставлень до інших людей та навколишньої дійсності.

Методологічною і теоретичною основою дослідження виступають: філософське вчення про сутність особистості та діалектичні суперечності її становлення; основні наукові положення психологічної теорії особистості; положення вікової та педагогічної психології стосовно провідної ролі діяльності та спілкування у розвитку особистості; вчення про діалектичний взаємозв"язок суб"єктивних та об"єктивних чинників становлення особистості; про закономірності формування мотиваційної та емоційної сфер особистості.

Методи дослідження. Для розв"язання поставлених завдань та перевірки гіпотези застосовувались загальнонаукові методи теоретичного і емпіричного дослідження. Зокрема, був використаний комплекс методів, що включав теоретичний аналіз філософської, психологічної та педагогічної літератури з проблеми дослідження, аналіз основних понять, їх порівняння та узагальнення, а також систематизація теоретичного та емпіричного матеріалу. У експериментальній частині дослідження застосовувались методи психолого-педагогічного експерименту, спостереження, бесіди, узагальнення незалежних характеристик, ситуативні проективні тести, метод соціометрії, метод створення ситуацій з необхідністю здійснення досліджуваними морального вибору, статистичні методи.

Наукова новизна дослідження : розроблено концепцію розвитку ставлень дитини дошкільного віку, з"ясовані їх вікові та статеві особливості; реалізовано діяльнісний підхід у вивченні ставлень дитини; дана змістовна характеристика емоційного компоненту ставлень дітей-дошкільників; розроблена та обгрунтована концептуальна схема керування процесом розвитку психологічних ставлень дітей-дошкільників шляхом педагогічно доцільної організації їх спілкування та спільної діяльності; поглиблено уявлення про особливості опосередкування ставлення дитини до трудової діяльності її ставленням до ровесника - партнера по взаємодії; експериментально досліджена роль мотиваційних процесів у формуванні узагальненого позитивного ставлення дитини до ровесника і трудової діяльності; встановлена залежність між особливостями організації виховного процесу і розвитком різних за змістом ставлень дітей; вивчені вікові та статеві особливості вибіркового ставлення дитини до ровесника, розроблені прийоми та методи його корекції.

Теоретична значущість дослідження полягає : в уточненні психологічного змісту категорії "ставлення" та її зв"язку з іншими категоріями психології; в поглибленні уявлення про значення психологічних ставлень в особистісному розвитку дитини дошкільного

віку; у з"ясуванні особливостей взаємозв"язку когнітивних та емоційних процесів у структурі ставлення дитини; у поглибленні уявлень про механізми емоційної регуляції поведінки на етапі дошкільного дитинства; одержані результати дослідження доповнюють теорію ставлень особистості новими знаннями, зокрема, підходами щодо їх вивчення та психологічними схемами керування їх розвитком на ранніх етапах онтогенезу.

Практичне значення дослідження. Запропоновані і психологічно обгрунтовані методи та прийоми діагностики і формування психологічних ставлень дитини в процесі її вільного спілкування, ігрової та трудової діяльності. В ході дослідження апробовані система психолого-педагогічних впливів, спрямованих на формування у дітей соціальних мотивів поведінки та прийоми активізації у них емоційної орієнтації на ровесника. Їх впровадження у практику виховної роботи дошкільного закладу дозволяє підвищити роль емоційного опосередкування взаємин дітей у процесі морального виховання. Виявлені в дослідженні вікові та статеві закономірності розвитку різних за змістом ставлень дітей, а також розроблені адекватні кожному вікові досліджуваних методики їх вивченя та формування у звичних умовах дошкільного закладу розширюють можливість вдосконалення виховного процесу. Результати дослідження можуть бути використані викладачами вузів та педагогічних училищ в процесі вивчення вікової та педагогічної психології, зокрема, питань особистісного розвитку дитини дошкільного віку, її емоційно-мотиваційної сфери.

Вірогідність основних наукових положень, висновків та рекомендацій дисертаційного дослідження забезпечується методологічною та теоретичною обгрунтованістю його вихідних положень; репрезентативністю вибірки досліджуваних; використанням комплексу взаємодоповнюючих методів дослідження, адекватних його меті та завданням; якісним та кількісним аналізом здобутого експериментального матеріалу, багаторічним терміном апробації його результатів.

А п р о б а ц і я і в п р о в а д ж е н н я результатів дослідження. Основні результати дослідження відображені у 61 публікації.

Результати дослідження доповідались на наукових конференціях, семінарах, симпозіумах, з"їздах психологів. Зокрема, на II всесоюзній конференції з педагогічної психології (Тула, 1982), всесоюзній конференції "Психологічна наука: проблеми і перспективи (Київ, 1990), республіканських конференціях: "Проблеми формування особистості в колективній діяльності і спілкуванні" (Гродно,1980), "Психолого-педагогічні аспекти формування особистості в навчально-виховному процесі" (Київ,1980), "Психолого-педагогічні проблеми розвитку спільних форм навчальної і трудової діяльності" (Мінськ,1984), "Актуальльні проблеми підготовки дітей дошкільного віку до навчання в школі". (Могилів,1988), всесоюзному симпозіумі з соціальної психології (Кострома,1986), Третіх Костюківських читаннях (Київ,1994), Других міжнародних психологічних читаннях (Харків,1995), Другому з"їзді Товариства психологів України (Київ,1996). Результати дослідження обговорювались на засіданні відділу психології розвитку НДІ педагогічної психології АПН НДР (Берлін,1982), відділу вікової психології НДІ психології ЧССР (Прага,1987), на засіданнях лабораторії психології дошкільного виховання НДІ психології України. За матеріалами дослідження були розроблені теми лекцій, які були включені в навчальні плани курсів підвищення кваліфікації дошкільних працівників при Київському МІУУ і читалися там протягом багатьох років. Матеріали дослідження апробувалися на конференціях та семінарах, які організовувались обласними ІУУ України (Київ, Одеса, Вінниця, Чернігів, Кривий Ріг, Хмельницьк тощо), а також на наукових сесіях УДПУ ім. М.П.Драгоманова.

Матеріали дослідження ввійшли до програми та методичних рекомендацій з морального виховання дітей-дошкільників, програми "Дитина". Розроблено спецкурс, котрий був прочитаний студентам педагогічного факультету УДПУ ім. М.П.Драгоманова.

Особиста участь дисертанта полягає у багаторічному самостійному дослідженні теоретико-методологічних, методичних та прикладних аспектів проблеми психологічних ставлень особистості, проведенні експериментальної роботи в дитячих дошкільних закладах, вивченні та узагальненні передового досвіду, впровадженні результатів наукового дослідження у практику роботи дошкільних закладів шляхом організації багатогодинних семінарів, читання лекцій на курсах підвищення кваліфікації дошкільних працівників різних категорій та спецкурсу для студентів. Дослідження здійснювалось упродовж 1981 - 1994 рр. на базі дитячих дошкільних закладів №№ 61, 260, 318, 328, 352, 598 м.Києва. Вибірка досліджуваних складала 370 дітей молодшого, середнього та старшого дошкільного віку.

На захист виносяться такі положення:

- Система ставлень особистості започатковується на етапі дошкільного дитинства. Вони розвиваються від ситуативних до більш узагальнених і стійких; в процесі їх розвитку у дитини формуються стереотипи поведінки та способи взаємодії з людьми.
- Розвиток ставлень дитини дошкільного віку є проекцією її особистісного розвитку, зокрема, її моральної вихованості, сформованості її потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, емоційної та мотиваційної сфер.
- Моральні ставлення до ровесника продукуються позитивною емоційною спрямованістю дітей одне на одного, яка виступає початковим етапом формування у них гуманістичної спрямованості на широкий загал людей.
- В основі вибіркового ставлення дитини до ровесника лежить потреба у спілкуванні, яка водночас виступає потребою в іншій людині та емоційно забарвлених контактах з нею.
- Ставлення дитини до трудової діяльності, її процесу і результату завжди опосередковується її ставленням до іншої людини.
- Розвиток ставлень дитини тісно пов"язаний із розвитком її мотиваційної сфери, яка є ядром особистості і основою поведінки. Надаючи певну спрямованість діяльності шляхом пробудження соціальних мотивів,

у дітей можна формувати соціально цінні якості особистості, зокрема, гуманне ставлення до ровесників та дорослих. Необхідною умовою цього процесу є опора на емоційні переживання дитини, котрі тісно пов"язані з мотивами.

- Уже на етапі дошкільного дитинства мають місце вікові та статеві відмінності у різних за змістом ставленнях дітей, урахування яких є важливою умовою оптимізації виховного процесу.

С т р у к т у р а роботи. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку основної використаної літератури, таблиць. Загальний обсяг роботи складає 428 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У в с т у п і обгрунтована актуальність проблеми, сформульована концепція, визначені об"єкт, предмет, мета і завдання дослідження, його наукова новизна, теоретична та практична значущість, названі методи дослідження, сформульовані гіпотеза та положення, які виносяться на захист, відображена апробація та впровадження здобутих результатів.

П е р ш и й розділ - "Ставлення особистості як проблема психології виховання" присвячений теоретичному аналізові ролі психологічних ставлень в особистісному розвитку людини, зокрема, її моральному становленні; уточненню категоріального апарата на основі аналізу філософської, етичної та психолого-педагогічної літератури, що зумовило необхідність порівняння категорії "ставлення" з іншими близькими за психологічним змістом категоріями: "спрямованість особистості", "соціальна установка", "ціннісні орієнтації", "потреби".

Екскурс в історію вивчення проблеми психологічних ставлень показує, що вона тісно пов"язана з вивченням проблеми особистості (Б.Г.Ананьєв, О.Ф.Лазурський, С.Л.Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов, В.С.Мерлін, А.О.Смірнов, О.В.Запорожець, К.О.Абульханова-Славська, О.Б.Старовойтенко). Всі загальні і часткові ставлення, які утворюють особистість, завжди несуть на собі відбиток того суспільства, до якого вона належить. Кожне суспільство формує у своїх членів такий

тип ставлень, який необхідний йому на даний історичний момент. Тип ставлення особистості визначає її соціальну зрілість.

Система ставлень, котрі утворюють особистість, субординовані таким чином, що ведучими серед них є ті, які підпорядковують собі всі інші ставлення. Домінуючі ставлення накладають свій відбиток на решту інших, а також на характер їх прояву, стійкість, дієвість тощо. Більшість дослідників сходяться на тому, що при всьому розмаїтті ставлень людини, домінуючими є її ставлення до інших людей, праці, себе самої. Ставлення людини до всіх інших сфер дійсності завжди опосередковуються саме ставленням до людей (О.О.Бодальов, В.М.М"ясіщев, В.С.Мерлін, К.О.Абульханова-Славська).

Дослідники проблеми відстоюють думку про те, що ставлення має цілісний характер, воно не частина і не елемент, а інтегроване утворення особистості. Виступаючи інтегрованою властивістю особистості, суб"єктивні ставлення накладають певний відбиток на всі її психічні процеси, стани, властивості. Водночас, ставлення і самі залежать від психічних процесів. Так, наприклад, розуміння людиною того, що відбувається навколо, великою мірою залежить від її ставлення до того, що відбувається. Проте і саме ставлення до того, що впливає на людину, великою мірою визначається тим, як воно розуміється нею. Отже, психічна діяльність є єдністю відображення та ставлення. У самому відображенні закладене певне ставлення до дійсності (А.О.Смірнов).

Ставлення справляють вплив не лише на психічні процеси, але і на індивідуально типологічні особливості особистості, зокрема, характер. Структуру характеру власне і складає система ставлень особистості. Проте, далеко не кожне ставлення стає рисою характеру, а лише суттєве ставлення людини до обставин життя і власних дій. Ставлення, які стають типовими для людини і проявляються у звичних для неї способах поведінки, складають її характер. Принциповість, чесність, вимогливість, стриманість, наполегливість та багато інших рис характеру являють собою певні укорінені в особистості ставлення до оточуючої дійсності,

суспільства, праці, до інших людей і до себе самої. Різні за змістом ставлення особистості завжди взаємопов"язані та взаємообумовлені, що і знаходить своє відображення у співвідношеннні рис характеру одна до одної. У їх формуванні провідну роль відіграють ті ставлення, котрі виявляються у спілкуванні, взаємовідносинах та праці (Б.Г.Ананьєв).

На думку Б.Ф.Ломова, ставлення виступають у ролі своєрідного "кістяка" суб"єктивного світу особистості. В процесі їх розвитку формуються стереотипи поведінки, способи взаємодії з іншими людьми, тобто стиль поведінки особистості в цілому. Ставлення проявляються у будь-якій дії особистості, але найбільш повного вираження вони знаходять у вчинках людини.

Розглядаючи ставлення як цілісну структуру особистості, до неї відносять потреби, мотиви, інтереси, почуття, цінності, переконання, знання, здібності, волю, увагу тощо. При цьому деякі вчені схильні виділяти так звані головні ставлення. Наприклад, для В.М.М"ясіщева головним ставленням особистості виступає потреба, а для В.С.Мерліна - мотив. Інші вчені розглядають ставлення як складне психологічне утворення, в структуру якого входять емоційний, когнітиввний та поведінковий компоненти. Емоційний компонент включає систему почуттів, які пов"язані у людини з певним об"єктом чи подією. Когнітивний - складають знання про об"єкт, оцінні судження про нього. Поведінковий - це готовність діяти певним чином стосовно об"єкта, котрий має для людини особистісну значущість. Ми вважаємо, що між першою і другою структурами відсутня принципова різниця, оскільки в обох випадках йдеться про одні й ті ж психічні явища, хоча у першому випадку вони представлені більш дрібно. В нашому дослідженні ми дотримувалися другого погляду на структуру ставлення.

Теоретичними дослідженнями доведено, що в структурі ставлення провідну роль відіграє емоційний компонент, тоді як у соціальній установці, яка за своїм психологічним змістом надзвичайно близька до ставлення і має таку ж структуру, але формується лише стосовно

соціально значущих об"єктів, - когнітивний та поведінковий компоненти. Проте в літературі ми не знайшли робіт, які б експериментально підтверджували це положення стосовно будь-якого віку досліджуваних.

Поняття "ставлення" фіксує зв"язок особистості з навколишнім середовищем. Воно виступає соціалізованим зв"язком внутрішнього і зовнішнього психіки людини. Ставлення людини завжди визначають її зовнішню активність, її життєву позицію. Психологічні ставлення існують і в рамках двох інших типів зв"язків - суб"єкт-об"єктних та суб"єкт-суб"єктних. Перші є завжди односпрямованими, оскільки в них виявляється лише активність суб"єкта, а другі характеризуються активністю обох сторін, вони включають не лише взаємини суб"єкта з іншими людьми, але і його ставлення до себе самого. Субєкт-суб"єктні зв"язки - це міжособові стосунки, які виступають окремим видом психологічних ставлень. Ставлення є внутрішньою суб"єктивною основою спілкування. А з іншого боку - в процесі спілкування формується і проявляється система ставлень "суб"єкт-суб"єкт" (О.В.Киричук, Я.Л.Коломінський, М.М.Обозов).

Спілкування тісно пов"язане з моральними ставленнями людей, які можна розглядати як "особистісний еквівалент відносин суспільних" (Т.М.Титаренко). В психолого-педагогічній літературі моральні ставлення особистості розглядаються з позицій цілісного підходу до моралі як суспільного явища. Моральні ставлення проявляються у діях, поведінці, вчинках, емоціях, судженнях людей.

Засвоєння дитиною дошкільного віку моральних взаємин, котрі є окремим видом психологічних ставлень, передбачає певну ступінь розвитку у неї довільності, самооцінки, розвитку мотиваційної та емоційної сфер. Загальна тенденція освоєння дитиною моральних норм та перетворення їх у "свої" з"ясовувалась у дослідженнях В.К.Котирло, О.І.Кульчицької, В.С.Мухіної, Є.В.Суботського, С.Г.Якобсон. Встановлено, що процес морального розвитку здійснюється на основі інтеріоризації дитиною моральних норм, прийнятих у суспільстві.

Моральні взаємини є взаєминами з приводу норм поведінки та способу співжиття. Становлення моральних взаємин дитини, як і її моральний розвиток в цілому, не відбувається стихійно, а вимагає певних зусиль виховних інститутів та активності самої дитини, зокрема, освоєння нею моральних норм, вироблення до них власного ставлення через включення механізмів самосвідомості та самооцінки. Формування культури людських стосунків, прищеплення навичок взаємної поваги у спілкуванні та спільній діяльності, уміння дотримуватись простих норм співжиття, керуватися у ньому соціально значущими цінностями - це необхідні умови становлення особистості як суб"єкта моральних ставлень. Основи такого ставлення започатковуються на етапі дошкільного дитинства. Наше дослідження певною мірою розкриває і психологічно обгрунтовує соціально-педагогічні умови та можливі науково - методичні шляхи формування моральних ставлень дитини дошкільного віку.

Аналіз літератури засвідчив, що на даний час стосовно визначення поняття "ставлення" та його структури єдиної думки не існує. Як правило, автори, розглядаючи різні аспекти проблеми ставлень особистості, посилаються на визначення, яке в свій час сформулював у своїх працях В.М.М"ясіщев: "Психологічні ставлення у розвинутому вигляді являють собою цілісну систему індивідуальних, вибіркових свідомих зв"язків особистості з різними сторонами об"єктивної дійсності" (1; 111).

Теоретичний аналіз проблеми і змісту поняття "ставлення", а також проведене нами експериментальне дослідження дозволяють визначитись у його трактуванні. Ми розглядаємо ставлення як суб"єктивний, заснований на індивідуальному досвіді, вибірковий зв"язок людини з різними, значущими для неї сторонами дійсності. З даного виз-

---

1. Мясищев В.Н. Основные проблемы и современное состояние психологии отношений человека //Психологическая наука в СССР. Т.2. М., 1960. - С.110 - 125.

начення ставлення ми і виходили в нашому дослідженні.

У другому розділі дисертації "Діяльність як умова розвитку психологічних ставлень дитини" розкриваються результати експериментального вивчення вікових, статевих та індивідуальних особливостей ставлення дітей - дошкільників до різної за змістом трудової діяльності, котра, згідно програми виховання, має місце в дошкільному закладі. Вивчались особливості опосередкування ставлення дитини до праці її ставленням до ровесника. В дослідженні ми виходили з існуючого в психології погляду на діяльність як чинник формування психіки людини, який виступає методологічним принципом її дослідження в онтогенезі. В контексті вивчення нашої проблеми можна стверджувати, що у трудовій діяльності ставлення дитини не лише формуються, але і проявляються. Крім того, ми керувались положенням про те, що ставлення до оточуючого соціального світу ("до іншого") виступаючи найважливішим ставленням особистоості, завжди опосередковує характер всіх інших ставлень дитини в тому числі й до праці, основи якого закладаються в перші роки життя. Безумовно, йдеться насамперед про становлення психологічної готовності до праці, на важливість формування якої наголошував Д.Ф.Ніколенко: "провідним у вихованні дошкільників повинно бути виховання у них психологічної готовності до праці,. яка виявляється у прагненні до трудових дій, в потребі праці, в позитивному ставленні до праці старших і однолітків ... психологічна готовність до праці включає в себе інтерес до процесу праці та її наслідків, набуття певних знань, умінь і навичок, розвиток здібностей" (1;127).

В цій частині дослідження вивчалось ставлення до праці дітей середнього і старшого дошкільного віку (5-ого і 7-ого років життя). Обираючи у якості досліджуваних дітей середнього дошкільного віку, ми

---

1. Дошкільна педагогічна психологія /За ред. Ніколенка Д.Ф. - К., 1987. - 182 с.

виходили з того, що саме у цій віковій групі праця у формі чергувань та трудових доручень набуває систематичного характеру. Крім того, вона стає різною за формою організації (індивідуальна та групова). Порівняння цих двох вікових груп дало можливість розкрити генезис ставлення дітей до різних за змістом та формою організації видів праці.

Для вирішення поставлених завдань використовувались методи спостереження, психолого-педагогічного експерименту, бесіди з дітьми, вихователями та батьками, проективні методики, методи якісного та кількісного аналізу одержаних даних. Зміст кожного конктерного методу розроблявався нами самостійно, виходячи з вікових особливостей досліджуваних.

Аналіз одержаних результатів дослідження виявив неоднакове ставлення дітей обох вікових груп до різних за змістом видів праці. Діти середнього дошкільного віку надають перевагу праці, яка за своїм змістом більш близька до гри (праця в ігровому куточку). Це однаковою мірою стосувалось досліджуваних обох статей. Такі результати підтверджують, що гра виступає провідною діяльністю дитини 5-ого року життя. У мотивації вибору цієї праці домінує інтерес, а також впевненість у тому, що вони зможуть гарно виконати її. Отож, для дітей важливим уже є не лише процес, але і результат праці. Серед трьох запропонованих дітям для вибору видів праці суспільна значущість усвідомлюється лише однієї з них (чергування в їдальні), про що свідчить мотивація її вибору. Дітей, котрі надають їй перевагу, вона приваблює своєю значущістю для ровесників, її значення для інших людей найбільш зрозуміле дітям. І це дає підставу стверджувати, що цей вид праці може успішно використовуватись вихователями як засіб формування у дітей соціально спрямованих мотивів поведінки. Цікаво, що цій праці надають перевагу дівчатка, вони складали 64,4% тих досліджуваних, хто обирав її. Подібна картина спостерігалась і у досліджуваних 7-ого року життя. Підвищений інтерес дівчаток обох вікових груп до цього виду праці

можна пояснити тим, що в нашій культурі цей вид праці традиційно є жіночим, тому у ставленні дівчаток яскраво простежується процес статеворольової ідентифікації.

Встановлено, що старші дошкільники виявляють більш зацікавлене ставлення до тих видів праці, які найбільш повно задовольняють їх потребу у нових знаннях та враженнях. Це дає підставу говорити про те, що уже на цьому віковому етапі ставлення до праці виступає важливим показником особистісного розвитку дитини. Крім того, результати дослідження дозволяють стверджувати, що саме у цих видах праці найбільш успішно можна формувати позитивне ставлення старших дошкільників до трудової діяльності в цілому.

Аналіз одержаних даних показав, що діти середнього дошкільного віку надають перевагу індивідуальній формі праці, її обирали 52% досліджуваних. Даний результат підтверджує існуючий в психології погляд, згідно якого розвиток діяльності в онтогенезі проходить три етапи: етап спільної діяльності з дорослим, етап самостійної, індивідуальної діяльності дитини і етап спільної діяльності з ровесником. В середньому дошкільному віці дитина особливо активно виявляє свою потребу в самостійності, що виразно проявилось у результатах дослідження. Старші дошкільники, навпаки, надавали перевагу спільній праці. Кількісний аналіз одержаних даних засвідчив, що 68 % досліджуваних обирали саме таку форму праці. Такі помітні зміни у ставленні старших дошкільників до вибору форми організації праці є, на наш погляд, свідченням їх поступального особистісного розвитку, зокрема, формування у них соціально-психологічної готовності до праці, невід"ємним компонентом якої є позитивне ставлення до різних форм співробітництва з іншими людьми, інтерес до сумісної діяльності та емоційне задоволення від спільно отриманих результатів. Крім того, зростання інтересу старших дошкільників до спільної діяльності є незаперечним доказом їх соціального розвитку.

Дослідженням встановлено, що діти обох вікових груп виявили принципову різницю щодо вибору партнера. Більшість досліджуваних середнього дошкільного віку, котрі надавали перевагу спільній діяльності, обирали у якості партнера дорослу людину, тоді як старші - ровесника. Це експериментально доказує, що взаємодія в системі "дитина-дитина" стає на етапі старшого дошкільного віку провідною і визначальною. Нині в психології існують різні погляди щодо цього питання. Результати нашого дослідження дозволяють однозначно говорити про те, що у дитини старшого дошкільного віку потреба у спілкуванні з ровесником переважає над потребою у спілкуванні з дорослим.

При виборі партнера для спільної діяльності діти середнього дошкільного віку ще не виявляють чіткої статевої диференціації, хоча у дівчаток вона уже простежується значно виразніше, ніж у хлопчиків. У старших дітей статева диференціація виражена досить яскраво. 90% досліджуваних цього віку обирають у якості партнера дитину своєї статі, а серед тих, хто обирає дитину іншої статі - винятково хлопчики.

Цікава закономірність була виявлена у характері мотивації вибору ровесника. Молодші діти мало орієнтуються на його трудові уміння та навички. Для них найсуттєвішим чинником є характер стосунків, котрий склався в особистому минулому досвіді спілкування з ним. Володіння ровесником трудовими уміннями та навичками не має для них суттєвого значення. Старші дошкільники, головним чином, орієнтуються на моральні якості ровесника, котрі виявляються у його ставленні до широкого загалу дітей, що знаходить своє відображення у мотивації типу: "Він добрий і ніколи не ображає дітей, допомагає іншим". Безумовно, що в подібній мотивації чітко простежується зміна ціннісних орієнтацій старших дошкільників, що свідчить про їх особистісний розвиток.

Вивчення особливостей опосередкування ставлення дитини до трудової діяльності її ставленням до ровесника здійснювалось шляхом проведення трьох серій психолого-педагогічного експерименту. Перші дві

серії виконували функцію констатації, а третя - апробації формуючих впливів. Варіювання серій полягало у зміні форм організації праці (індивідуальна та спільна), а також її співучасників. У першій серії досліджуваний працював самостійно, у другій - спільно з індиферентним партнером, якого обирав для нього вихователь, а в третій - досліджуваний вибирав партнера самостійно. В залежності від емоційного відгуку досліджуваних на доручення вихователя, проявів старанності, самостійності, внесення у роботу елементів творчості та спрямованості на оцінку вихователя нами було виділено три типи їх ставлення до праці: позитивний, амбівалентний та негативний. Перший тип ставлення характеризувався емоційно позитивним сприйняттям дитиною завдання, старанністю протягом всього його виконання, наявністю елементів творчості, намаганням продовжити роботу навіть після завершення виконання завдання. Вболівання за якість та результат праці особливо чітко простежувалось у намаганні дітей обов"язково одержати оцінку своєї праці від дорослого. Діти з амбівалентним ставленням хоча в цілому і справлялися з завданням, проте часто звертались за допомогою до дорослого, не обтяжуючи себе самостійністю вирішення проблем, котрі перед ними виникали, не виявляли елементів творчості, мало дбали про естетичну сторону справи. Завершивши роботу, вони не виявляли особливої зацікавленості в її оцінці вихователем. Досліджувані з негативним ставленням до праці виконували доручення аби-як, часто залишали роботу незавершеною. Надаючи перевагу іграм з ровесниками, вони намагалися якомога швидше долучитися до них, оцінка своєї роботи вихователем їх не цікавила.

Кількісний аналіз одержаного експериментального матеріалу показав, що існує тенденція зменшення з віком кількості дітей, котрі виявляють негативне ставлення до праці, як за умови її індивідуального, так і спільного виконання. Про це свідчать дані таблиці 1.

Таблиця 1

Динаміка ставлення дітей до праці за різних умов її організації

(у відсотках)

Вік	Індивідуальна			Спільна з індиферентним партнером			Спільна з емоційно привабливим партнером		
	позитивне	амбівалентне	негативне	позитивне	амбівалентне	негативне	позитивне	амбівалентне	негативне
5-й рік	27	35	38	39	34	27	56	26	18
7-й рік	32	40	28	38	40	22	56	30	14

У трьох серіях експерименту це зменшення від 5-ого до 7-ого року життя виразилось у відсотках таким чином: від 38 до 28 у індивідуальній праці, від 27 до 22 у спільній з індиферентним партнером, від 18 до 14 - з емоційно привабливим партнером. Присутність індиферентного партнера впливала на кількість досліджуваних, які виявляли позитивне ставлення до праці. Так, у дітей 5-ого року вона зросла від 27 до 39, а у дітей 7-ого року життя - від 32 до 38 відсотків. Але особливо помітно збільшувалась кількість дітей з позитивним ставленням до праці у ситуації, коли вони працювали спільно з ровесником, якого самі обирали у якості партнера і виявляли до нього особливо приязне ставлення. Це стосувалось обох вікових груп. Так, у порівнянні з ситуацією праці з індиферентним партнером, кількість досліджуваних 5-ого року життя з позитивним ставленням до праці збільшилась від 39 до 56 відсотків, а у досліджуваних 7-ого року - від 38 до 56 відсотків.

Порівняльний аналіз даних, одержаних у трьох серіях експерименту, дозволяє говорити про те, що дослідженням була підтверджена гіпотеза, згідно якої ставлення дитини дошкільного віку до праці опосередковується ставленням до її співучасника, особливо того, котрий є для неї емоційно привабливим. Він виступає стимулюючим чинником, який активізує прояви позитивного ставлення дитини до процесу та результату праці. Отже, результати дослідження експериментально

підтвердили, що уже на етапі дошкільного дитинства має місце феномен соціальної фаціліташії, суть якого полягає у покращенні ефективності діяльноситі індивіда в присутеності іншого або ж спільної діяльності з ним. Проведене дослідження показало, що даний феномен уже чітко простежується у дітей середнього дошкільного віку. Врахування даного висновку у педагогічній практиці може сприяти підвищенню ефективності виховних впливів, зокрема, формуванню у дітей позитивного ставлення до трудової діяльності та ровесника шляхом організації їх взаємодії у спільній продуктивній діяльності та спілкуванні.

В дослідженні була встановлена залежність між ставленням дітей до праці та значущістю для них оцінних суджень дорослого щодо її результатів. Чим краще ставлення до процесу та результату праці виявляла дитина, тим більш значущим для неї було оцінне ставлення вихователя. Ця закономірність чітко простежувалась у досліджуваних обох вікових груп. Отже, результати дослідження експериментально підтвердили положення про виховне значення оцінного ставлення дорослого. Воно успішно може виступати дієвим засобом управління дитиною дошкільного віку, зокрема, її поведінкою в ситуації праці та спілкування з ровесниками.. Дослідження підтвердило, що оцінне ставлення виступає важливим механізмом соціальної регуляції поведінки і діяльності дитини.

Результати дослідження експериментально підтвердили регулюючу функцію емоцій, котра проявилась в тому, що позитивна емоційна спрямованість дітей на співучасника діяльності помітно покращувала їх ставлення як до її процесу, так і до результату. Тобто, позитивна емоційна спрямованість на ровесника виступає як феномен, що знаменує поступальний особистісний розвиток дитини, зокрема, її емоційної сфери.

У третьому розділі дисертації "Спільна діяльність і розвиток взаємин дітей" викладаються результати дослідження, метою якого було з"ясування залежності проявів позитивного емоційного ставлення дітей старшого дошкільного віку до ровесника від рівня соціальної значущості

мотивів, що задаються дорослим в процесі організації їх спільної продуктивної діяльності, а також вивчення можливих шляхів формування у дитини такого ставлення до ровесника. Використовуючи термін "емоційне ставлення", ми виходили з того, що у ставленні дітей дошкільного віку домінування емоційного компоненту є особливо помітним, що яскраво проявляється у емоційній безпосередньості їх поведінки та вчинків. Це дозволило вченим поряд з поняттям "ставлення" широко вживати поняття "емоційне ставлення" (В.М.М"ясіщев) і ставити між ними знак рівності, коли йдеться про дошкільне дитинство (В.К.Котирло).

Варіювання мотиву як інструменту експериментального дослідження емоційного ставлення дитини до ровесника базується на положенні, згідно якого найважливішим компонентом діяльності є її мотиви. Внутрішня детермінація діяльності мотивами здійснюється не безпосередньо, а з допомогою особливого психологічного процесу регулювання - емоційної корекції поведінки. Емоційні переживання і мотиви виступають у нерозривній єдності. Емоції виражають не лише особливості мотивації, але і відіграють важливу роль у реалізації мотивів. Виходячи з того, що емоційні переживання виконують функцію презентації в психіці суб"єкта мотиваційних процесів та враховуючи роль останніх в обумовленості діяльності, ми використовували прийом модифікації мотивів. В дослідженні експериментально перевірялось припущення про те, що соціально значущі мотиви спільної діяльності, котрі уже у своїй найпростішій формі мають місце у старшому дошкільному віці, більшою мірою, ніж нейтральні, сприяють активізації у дітей проявів позитивного емоційного ставлення до ровесника-співучасника діяльності. Підвищенню значущості соціальних мотивів в структурі мотивації дитини може сприяти емоційне передбачення нею значення своїх дій та поведінки для інших людей.

Методика дослідження включала три серії експерименту. Перша серія виступала фоновою для двох наступних, оскільки мотив спільної діяльності дітей був відносно нейтральним. У другій серії він набував

соціальної спрямованості, яку задавав спільній діяльності експериментатор. У третій - соціально спрямований мотив поєднувався з спеціально організованим емоційним передбаченням дитиною наслідків своєї діяльності для ровесників та молодших дітей.

Важливим у нашому дослідження було виділення показників емоційного ставлення дитини до співучасника діяльності. Адже відомо, що емоційні аспекти спільної діяльності є одним з найменш розроблених у проблемі психології емоцій, оскільки вони ніби розчиняються у ситуаціях, котрі характеризують її процес та результат. Саме тому нами були виділені, як прямі, так і опосередковані показники емоційного ставлення дитини до ровесника. Прямими показниками виступали емоційно-експересивні прояви (міміка, жести, мовні інтонації), які супроводжували процес взаємодії дітей. Проте варто відмітити, що у дітей дошкільного віку вони ще недостатньо розвинуті, що і зобов"язувало до обов"язкового виділення опосередкованих показників. До них були віднесені показники, котрі характеризували ставлення дитини до майбутньої спільної діяльності, до спільного матеріалу, до труднощів партнера та до спільного результату діяльності. В сукупності прямі та опосередковані показники емоційного ставлення і дозволили виділити різні типи взаємовідносин, які породжувались процесом спілкування дітей: взаємодопомоги, партнерства та співіснування. В основі такої диференціації взаємин лежать різні за своєю спрямованістю емоційні переживання дітей, зумовлені процесом їх взаємодії. Для відносин дружньої взаємодопомоги характерним був високий рівень взаємодії і проявів позитивного емоційного відгуку дитини на невдачі та радощі співучасника діяльності. Для взаємин партнерства - вболівання за спільний результат діяльності при відносно індиферентному ставленні до проблем партнера. Для взаємин співіснування характерною була відсутність у дитини будь-якого інтересу та уваги до труднощів та невдач партнера, а іноді і відверті заздрощі до його успіхів.

Порівняльний аналіз даних, одержаних у трьох серіях експерименту, встановив, що мотиви спільної діяльності дітей і характер їх емоційного ставлення до ровесника функціонально пов"язані між собою. Він засвідчив наявність суттєвих відмінностей у емоційних переживаннях досліджуваних в умовах функціонування різних за соціальною значущістю мотивів спільної діяльності, що і обумовлювало якісно різні прояви емоційного ставлення до партнера. В першій серії експерименту, де мотив діяльності був відносно нейтральним, кількість проявів емоційного позитивного ставлення до партнера була значно меншою, ніж у другій, де діяльності надавалась соціальна значущість. Було встановлено, що виникнення позитивного емоційного ставлення до партнера по спільній діяльності великою мірою зумовлене тим, як чітко дитина уявляє та розуміє значення своєї праці для іншого та наскільки мотив спільної діяльності стає особистісно значущим для неї. Соціально спрямовані мотиви спільної діяльності дітей набували значно більшої спонукальної сили у випадку їх поєднання з спеціально організованим емоційним передбаченням її наслідків для інших. З"ясувалось, що переживання, котрі виникали під дією соціально значущого мотиву діяльності у поєднанні з емоційним передбаченням дитиною її наслідків для інших, не лише сприяють виникненню у неї позитивного емоційного ставлення до партнера, але і змінюють на краще її ставлення до процесу та результату праці. В ній з"являються елементи творчості, бажання якомога краще виконати її, намагання продовжити чи поновити діяльність, спроби оптимізувати ситуацію у випадку невдачі тощо. Діяльність у такому випадку супроводжується загальним емоційним піднесенням, доброзичливим ставленням дитини не лише до партнера, але і до інших людей - ровесників та дорослих, які в даний момент не присутні, але згадуються нею. Така поведінка досліджуваних засвідчила про те, що емоційні переживання володіють властивістю післядії. Цей висновок узгоджується з сучасними науковими підходами до визначення ролі мотиваційно-емоційної сфери у поведінці і діяльності особистості. Отже,

результати дослідження показали, що діти старшого дошкільного віку уже здатні не лише заздалегідь передбачати, але і передчувати результати своїх дій та вчинків, що підтвердило існуюче теоретичне положення стосовно того, що в основі передбачення лежить функціональна система інтегрованих емоційних і когнітивних процесів, тобто єдність афекту і інтелекту (Л.С.Виготський). Дослідження показало, що у дітей старшого дошкільного віку уже існує випереджаюча емоційна регуляція дій, котра базується на емоційному передбаченні можливих їх наслідків для них особисто і для інших людей.

В дослідженні експериментально була підтверджена гіпотеза, про що свідчить кількісний аналіз одержаних даних, який показав, що відносини дружньої взаємодопомоги в першій серії експерименту спостерігались у 25% досліджуваних, у другій - у 50%, а в третій - у 84%. Дослідженням встановлено, що у спільній діяльності важливу роль відіграє для дитини не стільки її виконавча сторона, скільки орієнтувальна. Актуалізація емоційного компоненту ставлення у поєднанні з соціально спрямованою мотивацією діяльності впливає на зміну ставлення дитини до інших людей та на оволодіння нею засобами вияву гуманного ставлення до них.

В даному розділі дисертації викладені зміст, методика та результати апробації системи психолого-педагогічних впливів, спрямованих на формування у дітей старшого дошкільного віку позитивного емоційного ставлення до ,ровесника засобами організації їх спільної продуктивної діяльності та спілкування. Аналіз результатів дослідження дозволив виявити низку причин, які зумовлюють прояви негативного або ж байдужого ставлення дитини до ровесників. Це і невміння помічати неблагополуччя іншого, небажання та невміння допомогти йому практично чи морально, відсутність позитивної емоційної спрямованості на іншу людину та несформованість способів вираження позитивного ставлення до іншого, уже сформовані в колі сім"ї певні моральні цінності тощо. Висновки, зроблені на основі аналізу одержаних даних, допомогли

нам у побудові системи виховних впливів, спрямованих на активізацію у дітей позитивного ставлення до ровесника, зокрема, здатності помічати його труднощі та невдачі, адекватно реагувати на них, виявляти у ставленні до ровесника співчуття, приязність, бажання поділитись іграшкою чи матеріалом, необхідним для завершення роботи, навчити ровесника тому, що вміє дитина сама тощо.

На першому етапі формуючі впливи спрямовувались на те, щоб навчити дитину помічати та розуміти неблагополуччя ровесника. Дорослий у цій ситуації намагався якомога виразніше змалювати емоційний стан дитини, яка потрапила у скрутне становище та продемонструвати досліджуваним способи емоційного сприяння іншому і поступово залучав до цього їх самих. Прийом емоційного опосередкування правил соціальної поведінки виявився ефективним, про що засвідчили результати послідуючого тривалого спостереження за характером взаємин дітей у різних ситуаціях спілкування і спільної діяльності. 34% досліджуваних почали стабільно виявляти увагу та сприяння ровесникові з власної ініціативи, 44% - після стимулюючих впливів дорослого, а для 22% досліджуваних така система виховних впливів виявилася неефективною.

Наступний етап формування був пов"язаний з активізацією у досліджуваних мотивів допомоги ровесникові в процесі спільної з ним діяльності. Експериментальна ситуація будувалась таким чином, що досліджуваний зумисне ставився у більш вигідне становище (мав легше завдання), ніж його партнер. З метою активізації у досліджуваного сприяння партнерові, вводилась градуйована система його стимуляції. Кожна наступна міра вербального стимулювання використовувалась лише в тому разі, коли попередня не справляла на досліджуваного виховного впливу. Крім того, експериментальна ситуація будувалась таким чином, що досліджуваний ставав перед моральним вибором - допомогти ровесникові чи ж піти грати або слухали цікаву казку. Ми виходили з того, що відмову дитини від гри заради допомоги іншому

можна розглядати як вчинок, в якому найбільш повно виражається її суб"єктивне ставлення до іншої людини. В подібних ситуаціях морального вибору і відбувається становлення дитини як особистості. Аналіз отриманих результатів засвідчив, що 44% досліджуваних прийшли на допомогу ровесникові без будь-якого стимулювання, усвідомлюючи його труднощі. Для 37% потрібна була різна міра стимулювання, а для 19% досліджуваних використана система впливів виявилась недієвою.

З метою формування у досліджуваних мотивів сприяння ровесникові, спільна діяльність широко використовувалась на заняттях з різних розділів програми виховання. Спостереження показали, що на таких заняттях діти здобувають досвід морального ставлення до ровесника. Вони вчаться бачити та розуміти іншого, оцінювати власні можливості щодо допомоги йому, виробляти способи такої допомоги (вербальні, практичні). Взаємодія дітей на таких заняттях виховує у них мовну культуру спілкування - вживання тактовних форм звертання одне до одного, коректну форму висловлювання побажань та зауважень іншому тощо. Завдяки емоційно насиченому спілкуванню у дітей посилюється властива старшим дошкільникам потреба у міжособових стосунках.

Результати формуючого експерименту засвідчили, що в цілому розроблена та апробована система виховних впливів виявилась ефективною. Вони показали, що наявність у дитини вміння помічати, розуміти та розділяти неблагополуччя ровесника є найважливішою умовою формування гуманного ставлення до нього. Водночас, у багатьох дітей можна спостерігати відсутність взаємозв"язку між когнітивними і емоційними компонентами ставлення. Це виражається в тому, що розуміння дитиною неблагополуччя іншого не обов"язково породжує у неї бажання виявити співчуття чи допомогти йому. Оцінка становища іншого, в якій відсутній емоційний компонент, не стимулює у дитини активних емпатійних проявів у ставленні до нього. Звідси випливає

висновок про те, що характер взаємин дітей-дошкільників переважно залежить від міри їх емоційного опосередкування. Цей висновок може добре прислужитися педагогічній практиці, оскільки процес емоційного опосередкування ставлення дитини до інших людей у звичних ситуаціях взаємодії з ними, котрі мають місце в дошкільному закладі, не вимагає від вихователя окремої організаційної роботи. Він безпосередньо і цілком природньо вписується у навчально-виховний процес, а тому може повсякчас використовуватись ним.

Результати проведеного дослідження дають підставу стверджувати, що характер взаємодії дітей у спільній продуктивній діяльності з ровесником виступає, з одного боку, як показник їх особистісного розвитку, а з іншого - як засіб формування у них еталонів морального ставлення до оточуючих людей.

В четвертому розділі дисертації "Психологічна характеристика вибіркового ставлення дитини до ровесника" викладаються результати дослідження вибіркових взаємин дітей-дошкільників, їх вікових та статевих особливостей. Вивчення вибіркових взаємин дошкільників зумовлене їх винятковим значенням у особис-тісному розвитку дитини дошкільного віку, оскільки вони є не лише її внутрішньою потребою, але і "школою морального розвитку" (І.С.Кон). Аналіз літературних джерел засвідчив, що існують різні, а іноді і цілком протилежні думки стосовно того, на якому етапі дошкільного дитинства з"являються такі взаємини. Одні автори схильні вважити, що вибіркові (емоційні, особистісні) взаємини мають місце лише у дітей старшого дошкільного віку (Р.С.Буре, В.Г.Нечаєва, Т.О.Маркова), інші, навпаки, стверджують, що вони виникають уже в молодшому дошкільному віці і можуть продовжуватись роками (Л.В.Артемова, Я.Л.Коломінський, І.С.Кон, Р.А.Смірнова). Наявність таких протилежних поглядів щодо часу виникнення вибіркових взаємин лише підтверджує їх недостатню вивченість. Знання їх особливостей на кожному віковому етапі є вкрай необхідним, оскільки орієнтація вихователя в системі вибіркових взаємин

групи є основою для створення найбільш сприятливих умов для виховання та розвитку кожної дитини у товаристві ровесників. Відомі нам дослідження вибіркових взаємин переважно виконані на дітях старшого дошкільного віку, а крім того, вони за своїм характером є скоріше соціально психологічними, ніж власне психологічними, оскільки в них, головним чином, вивчалась статусна структура групи. Наше дослідження є власне психологічним, оскільки спрямоване на вивчення психологічного змісту вибіркових взаємин. В ньому вивчались вибіркові взаємини молодших і старших дошкільників. Порівняльний аналіз вибіркових взаємин цих двох вікових груп дав можливість розглянути динаміку їх розвитку та можливість психолого-педагогічного впливу на цей процес.

В проведеному дослідженні ми виходили з того, що взаємини є особливим видом психологічних ставлень особистості (В.М.М"ясіщев, В.К.Котирло, М.М.Обозов). Вибіркові взаємини ми розглядали як потребу дитини в емоційно забарвленому спілкуванні, в основі якого лежить особистісний мотив.

Аналіз результатів дослідження показав, що вибіркові взаємини мають місце уже в молодшому дошкільному віці. Поряд з ситуативною приязністю у багатьох дітей спостерігається усталеність позитивного емоційного ставлення до окремих ровесників, хоча не всі з них мають можливість реалізувати його в силу багатьох причин, зокрема, через недостатній розвиток комунікативних умінь та експресивних засобів вираження свого ставлення до іншого, відсутність достатньої практики самостійного спілкування та взаємодії з ровесником тощо.

Дослідженням встановлено, що вибіркові взаємини зароджуються, проявляються та формуються переважно в процесі вільного спілкування дітей, яке значно менше, ніж інші види діяльності дітей, регламентується вихователями. Почуття симпатії до однолітка продукується різними чинниками, пов"язаними з його успіхами насамперед у ігровій діяльності В цьому віці успіхи ровесника в навчальній діяльності не справляють на

дитину суттєвого враження, а значить і не впливають на ставлення до нього. Вибіркове ставлення до ровесника у окремих дітей продукується його позитивними якостями та вчинками, проте лише тими, котрі були здійснені по відношенню до них особисто. Старші дошкільники уже здатні оцінювати моральну поведінку та вчинки ровесника здійснювані ним стосовно широкого загалу людей, що є переконливим свідченням їх поступального соціального розвитку.

Вибірковість ставлення до ровесника більш яскраво виражена у дівчаток, ніж у хлопчиків. Дослідження показало, що це однаковою мірою стосується як дітей молодшого, так і старшого дошкільного віку. Якщо дівчатка обох вікових груп переважно задовольняють свою потребу у спілкуванні у діадах, то хлопчики - у більш широкому колі ровесників. Вибіркові взаємини дівчаток більш емоційно забарвлені і виразні, ніж у хлопчиків. Крім того, дівчатка володіють більш широким арсеналом засобів вираження свого ставлення до ровесника. На наш погляд - це значною мірою пов"язано з кращим вербальним розвитком дівчаток, що позначається на їхній комунікативній активності, яка і забезпечує більш виразне вираження вибіркового ставлення до ровесника.

Дівчатка обох вікових груп більш схильні виявляти вибіркове позитивне ставлення до ровесників своєї статі. У хлопчиків молодшого дошкільного віку ще не спостерігається вираженої спрямованості на ровесника своєї статі, тоді як у старших така орієнтація уже досить чітко виражена. Ці результати дозволяють зробити висновок про те, що статева ідентифікація у дівчаток розвивається значно раніше, ніж у хлопчиків.

За показником взаємності вибіркового ставлення до ровесника дівчатка також помітно випереджають хлопчиків. Особливо виразно взаємність вибору та позитивного ставлення проявляється у дівчаток старшого дошкільного віку, які тяжіють до спілкування у діадах.

У вибіркових взаєминах старших дошкільників чітко простежується провідна роль емоційного компоненту. Емоційна за-

барвленість вибіркового ставлення до ровесника стає більш виразною і адекватною наявній ситуації. Поряд з мімікою і жестами, як засобами вираження ставлення до ровесника, у старших дошкільників помітну роль починає відігравати мова, особливо інтонація, котра збагачує і підсилює її змістовну сторону.

Спостереження показали, що грунтом для існування вибіркових взаємин як молодших, так і старших дошкільників може виступати виняткова мовне спілкування, яке приносить дітям не менше емоційне задоволення, ніж взаємодія з ровесником у інших видах діяльності. Це особливо стосується дівчаток обох вікових груп, для яких зміст взаємодії має менш суттєве значення, ніж емоційна забарвленість стосунків. Для хлопчиків, навпаки, зміст взаємодії, особливо ігрової, має першочергове значення. Оскільки задуми їх ігор, особливо рухливих, часто змінюються, то змінюється і склад їх учасників, а тому коло спілкування з ровесниками у хлопчиків значно ширше, ніж у дівчаток.

Проведення формуючого експерименту підтвердило можливість певної корекції вибіркових взаємин дітей. Водночас, було встановлено, що ця робота як в організаційному, так і методичному планах значно складніша, ніж коригування інших видів взаємин (ділових, рольових), оскільки вона вимагає здійснення виховних впливів у двох напрямках - корекції ставлення дітей групи до окремої дитини, так і, навпаки, дитини до ровесників. Ефективним прийомом у цьому плані є опора на позитивні якості дитини. З іншого боку, продумана система позитивних оцінних суджень дорослого стосовно діяльності, поведінки та вчинків дитини може не лише пробуджувати у ровесників інтерес до неї, але і впливати на зміну їх ставлення. Завдяки оцінним ставленням дорослого діти засвоюють значення і смисл дій та вчинків ровесника, що сприяє формуванню у них емоційної спрямованості на нього, яка поступово стає їх ціннісно-вибірковим ставленням. Взаємність проявів прихильності є важливим підгрунтям для становлення вибіркових взаємин між дітьми. Висновок, який випливає з результатів нашого дослідження, стосовно

можливості управління процесом становлення вибіркового ставлення дитини до ровесника, має важливе значення для педагогічної практики, зокрема, виховання у дітей гуманного ставлення до інших людей.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1.Теоретичний аналіз проблеми психологічних ставлень особистості засвідчив, що при всій багатогранності підходів до вивчення проблеми, її дослідники сходяться на тому, що категорія ставлення є фундаментальною у психологічній науці, на основі якої може бути розроблена психологічна теорія особистості. Усталеність ставлень є суттєвою характеристикою людини як суб"єкта діяльності. Психологічні ставлення спрямовують поведінку та діяльність людини, залучаючи у цей процес такі важливі утворення особистості як потреби, почуття, інтереси, мотиви, знання. Ставлення виступають цілісною формою їх синтезу, тобто системним утворенням особистості, основи якого закладаються на ранніх етапах онтогенезу.

2.Дослідженням експериментально підтверджена гіпотеза, згідно якої ставлення дитини до трудової діяльності опосередковуються її ставленням до інших людей, зокрема, ровесника - її співучасника, характер її ставлення до спільної трудової діяльності обумовлюється мірою прихильності, яку вона виявляє до її співучасника. Отже, результати дослідження експериментально підтвердили, що уже на етапі дошкільного дитинства має місце феномен соціальної фаціліташії, він виразно проявляється уже у дітей п"ятого року життя.

3.В дослідженні виявлені вікові відмінності ставлення дітей до різних видів трудової діяльності, яка, згідно програми виховання, має місце в дошкільному закладі. Діти середнього дошкільного віку надають перевагу праці, результат якої можуть заздалегідь передбачити, а також тій, котра пов"язана з їхніми ігровими потребами. Такою для дітей 5-ого року життя є праця в ігровому куточку. Старших дошкільників більше приваблюють ті види праці, котрі можуть задовольнити їх потребу у

нових знаннях, наприклад, праця в куточку живої природи. Це є свідченням того, що у ставленні дітей цього віку чітко простежується їх поступальний особистісний розвиток.

4.Встановлено, що усвідомлення соціальної значущості праці дітьми середнього дошкільного віку відбувається лише стосовно окремих її видів, і, головним чином, тих, значення яких для інших людей є максимально зрозумілим для них. Саме ця праця, судячи з характеру мотивації її вибору, приваблює дітей не стільки своєю процесуальною стороною, скільки розумінням значущості для інших людей - ровесників та дорослих. Тобто, вона набуває для дітей особистісного смислу, що робить її важливим засобом формування у них соціальних мотивів поведінки. Старші дошкільники уже усвідомлюють значущість для інших людей всіх видів своєї прзаці.

5. Виявлені статеві відмінності у ставленні дітей до різної за змістом трудової діяльності. Як молодші, так і старші дівчатка виявляють більшу прихильність до тих видів праці, котрі традиційно ідентифікуються у нашій культурі з жінкою. У хлопчиків середнього дошкільного віку орієнтація на певні види праці менш виражена, ніж у хлопчиків старшого віку. Отже, дослідження експериментально підтвердило, що статеворольова ідентифікація у дівчаток здійснюється значно раніше, ніж у хлопчиків. Вона проявляється не лише у характері провідної діяльності - грі, але і в інших її видах. А це свідчить про те, що організація трудової діяльності уже на цьому віковому етапі вимагає диференційованого підходу стосовно дітей обох статей.

6.Діти середнього дошкільного віку схильні до вибору індивідуальної форми праці, що свідчить про зростання їх самостійності. Старші навпаки, надають перевагу груповій праці, що є переконливим свідченням їх соціального розвитку, зокрема, формування у них соціально-психологічної готовності до праці, провідним компонентом якої виступає позитивне ставлення до різних форм співробітництва з іншими людьми. Крім того, діти середнього дошкільного віку, які надають

перевагу сумісній діяльності, хочуть бачити у якості її співучасника переважно дорослу людину, тоді як старші - ровесника. Це дає підставу стверджувати, що взаємодія в системі "дитина-дитина" у старшому дошкільному віці стає провідною і визначальною в особистісному розвитку дитини.

7.Розвиток ставлень дитини тісно пов"язаний з розвитком її мотиваційнної сфери. Мотив, як заданий стимул до діяльності, набуваючи суб"єктивної значущості, виконує функцію орієнтації дитини на певні соціальні норми та цінності. Підвищенню значущості соціальних мотивів у структурі мотивації дитини сприяє емоційне передбачення нею значення своєї діяльності для інших людей. Тобто, емоційне передбачення виступає механізмом регуляції поведінки дитини. Апробовані в дослідженні прийоми та методи формування позитивного ставлення дитини до ровесника дають підставу стверджувати, що дієвість засвоєння нею норм та правил взаємовідносин залежить від їх емоційної насиченості.

8.Одержані результати вивчення вибіркових взаємин спростовують суперечність існуючих у психології поглядів щодо їх існування уже на етапі молодшого дошкільного віку. Дослідження показало, що вибіркові взаємини характерні для більшості цих дітей. У окремих з них вони яскраво виражені і досить усталені. Зароджуючись у різних видах діяльності, вибіркове ставлення до ровесника більш яскраво проявляється у вільному від регламентації дорослих спілкуванні дітей.

9.Вибіркове ставлення більш виразно проявляється у дівчаток як молодшого, так і старшого дошкільного віку, які задовольняють потребу у ньому переважно в діадах, тоді як хлопчики - у більш широкому колі ровесників. Вибіркові взаємини дівчаток більш емоційно насичені та стійкі ніж взаємини хлопчиків. Вибірковість ставлення у дівчаток обох вікових груп переважно проявляється стосовно ровесників своєї статі. Для хлопчиків молодшого дошкільного віку така диференціація у виборі ровесника ще не є характерною, вона з"являється лише у старшому

дошкільному віці. Це свідчить, що процес статевої диференціації у дівчаток відбувається значно раніше, ніж у хлопчиків.

10.У дітей-дошкільників ще відсутній чіткий взаємозв"язок між когнітивним і емоційним компонентом ставлення, а тому розуміння ними неблагополуччя іншого не завжди активізує емоційний відгук та готовність сприяння йому. Активізації емпатійних проявів дитини у ставленні до ровесника сприяє підсилення ролі емоційного компоненту. Тобто, дієвість засвоєних правил моральної поведінки зумовлюється ступінню їх емоційного опосередкування.

11.Експериментально встановлено, що вибіркові взаємини можуть певною мірою коригуватись, проте цей процес більш складний, ніж коригування інших видів взаємин (ділових, рольових). Стрижнем такої роботи є емоційна насиченість оцінних ставлень у різних системах : "дорослий -дитина", "група дітей - дитина", "дитина - група дітей". Вона сприяє формуванню взаємної позитивної спрямованості дітей одне на одного, а згодом і оцінно - вибіркового їх ставлення до окремих ровесників.

12.Одержані експериментальні дані певною мірою усувають прогалини в проблемі психологічних ставлень, зокрема, особливостей їх становлення на ранніх етапах онтогенезу, а також їх впливу на особистісний розвиток дитини. Водночас, одержані результати дослідження переконують у необхідності подальшої розробки проблеми, зокрема, питання послідовності формування окремих ставлень дитини і закономірностей їх структурування у цілісну систему. Перспективним є вивчення впливу стосунків в системі "дитина-дорослий" на стосунки в системі "дитина-дитина", а також вивчення зв"язку між рівнем розвитку у дитини таких психічних утворень як мотиви, потреби, інтереси, рівень домагань та сформованістю у неї морального ставлення до інших людей та навколишнього світу.

Основний зміст дисертації відображений у таких публікаціях:

Книги, розділи до монографій

1.Приходько Ю.О. Формування позитивних взаємин в дитячому колективі. - К., 1987. - 126 с.

2 Приходько Ю.А. Особенности гуманных проявлений детей в их личных взаи-моотношениях //Воспитание гуманных чувств у детей. /Под ред. Л.Н.Проколиенко, В.К.Котырло. - К., 1987. С. 61-92.

3.Приходько Ю.А. Возрастная динамика эмоциональных отношений к сверстнику в процессе совместной деятельности //Формирование взаимоотношений дошкольников в детском саду и семье /Под ред. В.К.Котырло. - М., 1987. - С. 39-52.

4.Приходько Ю.А., Котырло В.К. Детерминация переживаний детей мотивами совместной деятельности // Формирование взаимоотношений дошкольников в детском саду и семье /Под ред. Котырло В К. - М., 1987. - С. 52-70. /У співавторстві/.

Статті у наукових збірниках і журналах

1.Приходько Ю.О. Становлення взаємин учнів у спільній діяльності // Початкова школа. - 1981. - №9. - С. 9 - 13.

2.Приходько Ю.О. Взаємини дітей у спільній діяльності // Психологія. Республіканський науково-методичний збірник. - Вип. 21.- К., 1981 - С. 126 - 134.

3.Приходько Ю.О. Типи взаємин дітей дошкільного віку у спільній діяльності //Дошкільна педагогіка і психологія. Республіканський науково-методичний збірник. - Вип. 12. - К., 1982. С. 30 - 37.

4.Приходько Ю.О. Особливості спілкування. Розвиток взаємин з дорослими й однолітками - важлива умова підготовки до школи // Дошкільне виховання. - 1982. - № 11. - С. 10-11.

5.Приходько Ю.О. Майстерність вихователя. "Ти - молодець !" //Дошкільне виховання. - 1984. - № 1.- С. 20-21.

6.Приходько Ю.О.Вплив емоцій на розвиток взаємин дітей-дошкільників //Психологія. Республіканський науково-методичний збірник. - Вип.23. - К., 1984. - С. 94-102.

7.Приходько Ю.А., Котырло В.К. Роль эмоционального опосредования отношений дошкольников в их социальном развитии //Проблемы формирования ценностных ориентаций и социальной активности личности. Межвузовский сборник научных трудов. - М., 1984. - С. 74-84.

8.Приходько Ю.О.. Кулачківська С.Є.Організація взаємин дітей успільній трудовій діяльності // Дошкільне виховання. - 1985. - №7. - С. 8-9.

9.Приходько Ю.О.Виховання взаємин дитини з ровесниками //Дошкільне виховання. - 1985.- №12.- - С. 20-21.

10.Приходько Ю.О. Праця формує особистість. Трудова діяльність молодших дошкільників як засіб виховання культури взаємин //Дошкільне виховання. - 1986. - №1. - С. 10-11.

11.Приходько Ю.О. Трудова діяльність дітей середнього дошкільного віку як засіб виховання культури взаємин //Дошкільне виховання. -1986.- № 4. С. 11-12.

12.Приходько Ю.О. Трудова діяльність старших дошкільників як засіб виховання культури взаємин //Дошкільне виховання.-1986.- №11.-С.11-12.

13.Приходько Ю.О., Ладивір С.О.. Тищенко С.П. Бачити кожну дитину //Дошкільне виховання. - 1987. - № 9.- С.12-13.

14.Приходько Ю.О., Ладивір С.О. Ростуть працелюби змалку //Дошкільне виховання. - 1988.- №7. - С.12-13.

15.Приходько Ю.О.. Ладивір С.О.Виховання працею //Дошкільне виховання. - 1988. - № 11. - С.16-17.

16.Приходько Ю.О.Особливості виявлення дітьми прихильного ставлення до ровесників у процесі ігрового спілкування //Психологія. Республіканський науково-методичний збірник. - Вип.32.- К., 1989. - С. 67-73.

17.Приходько Ю.О..Як організувати спілкування дітей в освітньо-виховному закладі "Школа-дитячий садок" //Початкова школа.- 1989. - №4. - С. 45-47.

18.Приходько Ю.О. Біологічне і соціальне у статевій поведінці дитини //Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини. Науково-методичний збірник. - К., 1996.- С. 51-59.

19.Приходько Ю.О. Ставлення особистості, їх зв"язок з іншими психологічними категоріями //Українська психологія: сучасний потенціал.Матеріали Четвертих Костюківських читань.- Т.11. - К., 1996. - С. 371 - 380.

Матеріали конференцій

1.Приходько Ю.А. Становление эмоциональных отношений детей в процессе совместной деятельности. Тезисы докладов республиканской конференции. - Гродно, 1980. - С. 47 - 48.

2.Приходько Ю.А. Особенности формирования личности дошкольника в условиях его совместной деятельности со сверстниками // Психолого-педагогические аспекты формирования личности в учебно-воспитательном процессе.- К., 1981. - С. 54-57.

3.Приходько Ю.А. Совместная деятельность как фактор становления взаимоотношений детей // Актуальные проблемы социальной психологии. Всесоюзный симпозиум.- Кострома 1986.- С. 137-138.

4.Приходько Ю.А. Отношения старших дошкольников к разным по содержанию видам труда // Актуальные проблемы подготовки детей дошкольного возраста к обучению в школе. Тезисы докладов республиканской научно-практической конференции.- Могилев 1988.- С.26-27.

5.Приходько Ю.А. Эмоциональная насыщенность совместной деятельности как фактор становления взаимоотношений детей //Психологическая наука: проблемы и перспективы. Тезисы всесоюзной конференции. - К., 1990.- С. 145-146.

6.Приходько Ю.А. Особенности отношения старших дошкольников к трудовым поручениям //Проблемы возрастной психологии. Тезисы докладов к 7-му с"езду Общества психологов СССР. - М., 1989. - С. 120-121.

7.Приходько Ю.А. Динамика ценностных ориентаций младших школьников //Проблемы самореализации личности в педвузе и общеобразова-

тельной школе. Тезисы межвузовской конференции. К., 1990. С. 204-205.

8.Приходько Ю.А. О значении эмоционального компонента педагогического общения в работе с детьми-шестилетками // Психология педагогического общения. Тезисы всесоюзной научно-практической конференции. - Кировоград, 1990. - С.185-186.

9.Приходько Ю.А. Ставлення як основа розвитку особистості //Сучасна психологія в ціннісному вимірі. Матеріали Третіх Костюківських читань.- Т.1. - К., 1994. - С. 218-219.

10.Приходько Ю.О., Штихалюк О.П. Психологічні ставлення і особистісний розвиток людини // Актуальні проблеми сучасної психології. Методологічні та теоретичні проблеми психології. Матеріали других міжнародних читань. - Харків, 1995. - С. 34-35.

Програми, методичні рекомендації

1.Приходько Ю.О. Моральне виховання дітей-дошкільників засобами спільної діяльності. Методичні рекомендації вихователям дошкільних закладів.- К.,1981.-15с.

2.Приходько Ю.О., Артемова Л.В., Богуш А.М., Котирло В.К., Кудикіна Н.В., Лаврентьєва Г.П., В.О.Павленчик, Титаренко Т.М., Школьна І.О. Програма та методичні рекомендації морально-етичного виховання дітей дошкільного віку. - К., 1981. - 53 с. .

3..Приходько Ю.А. Воспитательное значение совместной продуктивной деятельности детей // Методические рекомендации к программе по нравственному воспитанию детей дошкольного возраста. - Кировоград, 1983. - С.37-50.

4.Приходько Ю.О., Дьоміна І.С., Кулачківська С.Є., Плохій З.П. Методичні рекомендації для працівників навчально-виховного комплексу "Школа-дитячий садок". - К., 1988. - 44 с.

5.Приходько Ю.О., Кулачківська С.Є. Вплив педагогічної майстерності вихователя на формування особистості дитини. Методичні рекомендації. - К., 1989. - 22с. .

6.Осуществление индивидуального подхода к детям в трудовом воспитании //Индивидуальный подход к детям в воспитательно-образовательном процессе детского сада. К., 1989. - С. 35-42.

7.Приходько Ю.О. Взаємозв"язок гри та праці дітей дошкільного віку. Методичні рекомендації. - К., 1991. - 28с.

8.Приходько Ю.О. Сім"я як фактор виховання у дитини позитивного ставлення до праці //Сім"я і дитячий садок: умови, шляхи та засоби гуманізації взаємин. Методичні матеріали на допомогу працівникам дошкільних закладів. - К., 1994. - С. 72-79.

Приходько Ю.А. Генезис ведущих отношений ребенка дошкольного возраста как основа его личностного развития. Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук по специальности 19.00.07 - педагогическая и возрастная психология. Украинский государственный педагогический университет им. М.П.Драгоманова. Киев, 1997.

С позиций деятельностного и системного подходов раскрыты возрасные и половые особенности развития ведущих отношений ребенка дошкольного возраста. На основании экспериментального исследоваания углублены представления об особенностях опосредования отношения ребенка к трудовой деятельности его отношением к сверстнику. Прослежена взаимосвязь между эмоциональным и когнитивным компонентом в структуре отношения. Уточнена психологическая специфика влияния отношений ребенка дошкольного возраста на становление его личностных качеств. Результаты исследования углубляют теорию отношений личности новыми подходами к их изучению и дополняют психологическими схемами управления их развитием на ранних этапах онтогенеза.

Prykhodko Y.O.

The genesis of pre-school child's attitudes as a basis for personal development.

Manuscript.

Dissertation for a degree of Psychology Doctor on the speciality 19.00.07 - pedagogical and age psychology. Ukrainian State Pedagogical University. Kyiv. 1997.

On the activity basic theory the age and gender determined attitudes different in context were examined in pre-school children. It has been established that the child attitudes development appeared to be the result of his or her personal development.

The connection betwen the emotional and cognitive processes in an attitudes structure was influence on them the relationships with other people and especially attitudes towards the child of the same age.

Some practical ways concerning the child attitudes studies and their using as a psychological schemes for the controlling child personal development have been designed.

Ключові слова: ставлення особистості, трудова діяльність, спільна діяльність, розвиток особистості, вибірковість ставлення, спілкування, взаємодія, вікові та статеві особливості ставлення, емоції, мотиви.

ПІдписано до друку 17.02.97р. Формат 60x84/16
ПапІр офсетний. Умовн.-друк.аркуш. 2,0.
Об.-вид.аркуш 2,0. Тираж 100 . Замовл. 57 .

ПолІграф. ДІльн. Інституту електродинамики АН УкраІни,
252680, КиІв-57, проспект Перемоги,56